

Isaac Deutscher (1964)

Trotsky i vår tid*

Vad består Trotskij's storhet i? Och hur relevanta är hans idéer och hans kamp för vår tids problem? Trotskij's främsta karakteristik är att han var "den förtänksamme", liksom den grekiska myten säger oss att Prometheus var "den förtänksamme" i motsats till sin broder Epimetheus "den eftertänksamme". Hans tanke, hans vilja, hela hans energi var riktad mot framtiden. Han satsar allt på den förändring och omvälvning som Tiden, den store omstörtaren skulle skapa. Han tvekar aldrig om att förändringar och omvälvningar är värda att arbeta för och vänta på. Den etablerade ordningen, den existerande makten, *status quo* är bara flyktiga ögonblick i historiens gång. Hela hans gestalt genomträngs av en nästan outtröttlig och oförstörbar revolutionär optimism. Hela hans liv är en enda våldsamt kontrovers med Epimetheus – en brödrastrid mellan honom själv och "den eftertänksamme".

"*Dum spiro spero!* (Så länge det finns liv, finns det hopp!)" skriker han ut vid 20 års ålder. Vid själva tröskeln till det tjugonde århundradet ger han ett högtidligt löfte: "Så länge jag andas skall jag kämpa för framtiden, för denna strålande framtid, då människan, stark och underbar, blir herre över sin egen historias virvlande ström och leder den mot skönhetens, glädjens och lyckans gränslösa horisont!" Och vid åsynen av den blodsutgjutelse och det förtryck som uppenbart inlett det nya seklet, utropar han: "Du – du är bara – *samtiden*".

Här har Trotsky med både pojkkattig glöd och naivitet slagit an sitt livs grundton. Genom alla dess faser, förblev han den trogen; vid varje växling av lyckan, såväl i triumfen som i nederlaget, förblev hans ledmotiv detsamma. Även vid maktens tinnar är inget honom mer fjärran än bevarandet av *status quo*; han fortsätter att arbeta för förändringar, omvälvningar, en permanent revolution. I nederlagets avgrund, när han är på flykt runt hela jordklotet, när hans barn mördas, när hans vänner och lärjungar utplånas, då yttrar han fortfarande, trots att rösten nästan kvävts av smärta, sitt *dum spiro spero*.

Mitt livs erfarenhet [så han i slutet av "moträttegången" inför Deweykommissionen i Mexiko 1937] där det varken saknats framgångar eller misslyckanden, har inte bara bevarat min tro på mänsklighetens klara, strålande framtid, utan tvärtom gett den en oförstörbar karaktär. Den tro på förnuft, på sanning, på mänsklig solidaritet, som jag vid 18 års ålder förde med mig till den ryska provinsstaden Nikolajevs arbetarkvarter – denna tro har jag helt bevarat. Den har mognat, men inte svalnat.

Mördarens hand höjdes redan över hans huvud när han upprepade detta löfte, och den enda förhoppning han uttrycker i sitt testamente är den att det skall vara möjligt för honom att överlämna sin tro till eftervärlden:

Vilka omständigheterna än må vara kring min död, så kommer jag att dö med en orubbad tro på kommunismens framtid. Denna tro på människan och hennes framtid ger mig till och med nu en motståndskraft som ingen religion någonsin kan skänka ... Jag kan se den vackra, gröna gräsmattan nedanför muren och den klara, blå himlen ovanför muren, och solljus överallt. Livet är underbart. Må de framtida generationerna rensa det från all ondska, allt förtryck och allt våld, och njuta av dess rikedom.

Under desillusionens och cynismens trollmakt är ingenting enklare än att avfärda en sådan attityd som gammalmodig "viktoriansk" optimism eller rationalism, ja t.o.m. som "framstegs-metafysik". Trotsky åkallar emellertid inte människans inneboende godhet eller rationalism, och han tror inte heller på en automatisk fulländning av samhället. Han ser historiens diagram som en linje som är fruktansvärt sönderbruten och förvriden, som inte går oavbrutet uppåt. Han är alltför medveten om de mörka återvändsgränder dit människan drivits så ofta, om de

---

* Denna essä publicerades först som inledning till Trotsky-antologin *Den permanenta revolutionens epok* (Partisanförlaget 1969). I föreliggande form publicerades den i Deutscher-antologin *Marxism in Our Time*.

onda cirklar inom vilka civilisationer har blomstrat och dött ut, om de oräkneliga generationer, för oss okända och namnlösa, som har levt i ohjälpligt slaveri och om den omätliga mängd grymhet och lidande som människan har utövat mot människan.

Historien är för honom inte en manifestation av ett geni eller en mästare; den är inte heller en berättelse med en underliggande, målmedveten mening. Men likväl ser han mitt i historiens vilda kaos och blodtörst vittnesbördet om människans bragder: hennes biologiska upphöjdhed över ”det mörka djuriska riket”, hennes sociala organisation, och hennes otroliga produktions- och skapelseförmåga, som har ökat med särskild intensitet under de senaste generationerna. Denna förmåga möjliggör för den moderna människan att bevara basen för en fortsatt tillväxt och ett fortsatt berikande av sin civilisation. Den möjliggör för henne att göra sin kultur immun mot förstörelse på ett sätt som ingen tidigare kultur kunnat göra. Alla forntidens försvunna civilisationer var för sin existens beroende av för små och svaga produktivkrafter, vilka alltför lätt degenererades i slavsamhällena, tills slutligen en enda stöt – en naturkatastrof, en social olycka eller en utländsk invasion – utplånade dem. Bristen på kontinuitet i människans kulturella tillväxt var sålunda huvudsakligen beroende av en underutveckling av produktivkrafterna. Den moderna teknologin har äntligen skapat förutsättningarna för en kontinuitet; den har gett människan alla medel för att stadfästa, fixera och konsolidera sina verk. Om och om igen har den möjliggjort för henne att bygga upp sin sociala existens från ruiner, och att fortplanta sin materiella och andliga välfärd på en expanderande skala. Detta var den största orsaken till Trotskijs historieoptimism.

Men, säger pessimisten, Trotskij förutsåg inte atomåldern – han räknade inte med det slutliga vapen som våra vetenskapsmän och teknologer skulle uppfinna. Vi är nu i stånd att inte bara förstöra civilisationen utan att skaka själva de biologiska grundvalarna för vår existens. Tillväxten i våra produktivkrafter har gett oss självutplåningens makt. Trotskijs optimism om människans produktionsförmåga som historiens drivfjädr är, i bästa fall, en relik från tiden före atomåldern.

Pessimisten har fel. För det första förutsåg Trotskij atomåldern; han förutspådde den nära två decennier innan det första kärnvapnet exploderade, när denna tanke ännu inte hade slagit rot hos någon statsman eller politisk ledare och då många framstående vetenskapsmän fortfarande var skeptiska. Till och med på detta område var han ”den förtänksamme”; han hävdade uttryckligen att vår tids stora sociala och politiska revolution skulle sammanfalla med en gigantisk revolution inom vetenskap och teknologi. Som marxist var han väl medveten om att historien visade att varje framsteg i mänskighetens produktions- och skapelseförmåga också har ökat dess förmåga till förtryck och förstörelse och att i varje samhällssystem som har inre motsättningar är varje framsteg i sig motsägelsefyllt. I ett klassamhälle är förmågan att kontrollera naturkrafterna monopoliserad av den härskande klassen eller de ledande grupperna, vilka använder denna makt för att kontrollera, underkiva eller förstöra de sociala krafter som hotar dem (likaväl som främmande fiender). Marx och Engels insåg detta, och denna insikt skilde deras sociala optimism från den liberala tron på det borgerliga samhällets automatiska framåtskridande. De formulerade en ”dubbel” historisk prognos: mänskligheten, sade de, kommer antingen att gå framåt mot socialism eller återfalla i barbari.* Trotskij utvecklar ständigt

---

* I sin berömda ”Juniusbroschyr” skriven i tyskt fängelse under första världskriget, förklarade Rosa Luxemburg: ”Friedrich Engels hävdade en gång att det borgerliga samhället ställts inför detta dilemma: antingen övergång till socialism eller återfall i barbari. Vad betyder ’återfall i barbari’ på den europeiska civilisationens nuvarande nivå? Vi har säkert alla läst dessa ord mer än en gång och tanklöst upprepat dem utan att ens ha en aning om deras enorma allvar ... Det nu pågående världskriget är ett återfall i barbari. Imperialismens triumf kommer säkert att leda till kulturens nedgång – en tillfällig nedgång under vilket nutida krig som helst, eller en total nedgång om den tidsålder som världskriget nu inlett varar och leder till sitt logiska resultat. Nu står vi därför inför detta val:

denna ”dubbla” prognos. För femtio eller trettio år sedan betraktade den borgerlige liberalen detta som orimligt dogmatiskt eller orimligt pessimistiskt. Nu är han snarare benägen att avfärda det som ”blåögd optimism.”

Det måste medges att risken för att samhället skall återfalla i barbari nu tycks större än någonsin, och att inte ens Trotskij kunde förutse just hur oerhört akut alternativet – socialism eller civilisationens undergång – skulle bli i atomåldern. Men det enda de marxistiska tänkarna och i synnerhet Trotskij kan förebrås för, är att de inte var fullt medvetna om hur rätt de hade. Likväl var Trotskijs optimism inte uttryck för en passiv tro; och inte heller var hans förutsägelser en siares horoskop.

Hans tro på människans framtid är grundad på människans förmåga och vilja att handla, att kämpa för sin framtid. Hans *dum spiro spero* var ett stridsrop, alla hans förutsägelser var en uppmaning till handling. Om man ser det så, då blir hans optimism i atomåldern giltigare än någonsin. Ju närmare människan står självutplåningen, desto starkare måste hon tro att hon kan undvika den, desto intensivare och mer fanatisk måste hennes beslut att undvika den vara. Hennes optimism är nödvändig för hennes möjlighet att överleva, ty en övermodig desillusionism och resignerad pessimism är steril och kan bara förbereda oss för självmordet.

Trotskij är en klassisk marxist på mer än ett sätt. Han representerar det marxistiska tänkandet i dess renhet, så som det existerade före socialdemokratins förnedring och den stalinistiska ortodoxin. Hans skrifter förmedlar idéns och rörelsens ursprungliga hängivenhet, intellektuella storslagenhet och moraliska *elan*. De socialistiska och kommunistiska generationer, som i det tsaristiska och stalinistiska Ryssland gick under jorden för att bekämpa exploatering och förtryck, som fyllde fängelserna och deportationsplatserna, som modigt uthärdade slave-riet, galgen och exekutionsplutonerna, och som inte väntade sig någon annan belöning än moralisk tillfredsställelse, eldades av den styrka och den samhällsvision som Trotskij ger så fulländat uttryck för. Hans skrifter är därför ett storartat tidsdokument. Läsarna kommer att finna en djup insikt i en samhällsanda som är helt annorlunda än deras egen, ett samhälle i revolutionära födslovåndor, ett samhälle som eldades av oerhört starka politiska strömningar, av tankar, passioner och handlingar.

Liksom varje stor tankeskola och varje stor rörelse, har marxismen genomgått olika metamorfoser och omvandlingar. Dess olika aspekter har skjutits fram under olika faser av utvecklingen. Trotskij är starkt engagerad i ett element hos den klassiska marxismen, själva dess kärna: den permanenta revolutionen. Marx formulerade tanken i mitten av 1800-talet, efter 1848 års revolutioner. Trotskij omformulerade den i början av detta århundrade, under den första ryska revolutionen 1905-06. Sedan dess har denna ide blivit ämne för en våldsamt kontrovers. I över 40 år har den varit bannlyst i den kommunistiska världen och den har betraktats som irrlärornas irrlära.

Vad var dess mening och vad har den för aktualitet i vår tid? Stalinisterna (inklusive chrusjtjoviterna och maoisterna) har gjort allt för att misskreditera den permanenta revolutionen som en galen ultra-radikals fantasier. Innan Stalin stämplade Trotskij som ”kontrarevolutionens ledare” (och sopa allierad till Hitler och Mikadon) beskrev han honom som en ”uppviglare” och ”galning” som ville starta kommunistiska revolutioner över hela världen, som ”den rena proletära” revolutionens dogmatiker och som fiende till bönderna och ”småfolket” i andra ”mellan”-klasser. Vad som slutligen tillbakavisar alla dessa påstådda brott är det faktum att i den långa lista av misstag och brott som Stalin tillskrev Trotskij, finns det knappast några som

---

antingen imperialismens triumf och hela kulturens ödeläggelse som i det forntida Rom – förödelse, avfolkning, degeneration, en enda stor kyrkogård, eller också socialismens seger ...”

han inte själv begick. På så sätt är hans förvrängda bild av Trotskij ingenting annat än ett självporträtt.

Trotskijns teori är i själva verket ett djupsinnigt och mångsidigt begrepp där alla de omstörtningar världen gått igenom (under den senaste kapitalistiska epoken) ses som sammanlänkade och inbördes beroende delar av en enda revolutionär process. Vår tids sociala oro ses av Trotskij som global i omfattning och karaktär, även om den försiggår på olika kulturnivåer och inom de mest olikartade sociala strukturer, och även om dess olika faser är skilda åt i tid och rum.

Man måste komma ihåg att Trotskij första gången lade fram sin teori för över sextio år sedan, då den gamla ordningens stabilitet tycktes orubbad: nästan alla kontinenter dominerades ännu av Europa, vars stora imperier och dynastier tycktes oförstörbara. Det var bara i Ryssland som den första bräsch hade gjorts i tsarismens mur – en bräsch som snabbt kittades ihop. Det var genom detta hål som Trotskij såg det nya århundradets horisont. Han var i detta avseende unik bland de samtida marxistiska ledarna och teoretikerna, ty ingen av dem, inte ens Lenin, hade fräckheten att hävda att Ryssland skulle bli det första land i världen som skulle upprätta en proletär diktatur och göra en socialistisk revolution. Den allmänna synen bland marxister var den att Västeuropa var ”moget” för socialism, även om de flesta västeuropeiska socialister endast hyste en platonisk kärlek till revolutionen. Vad Ryssland anbelangar var det ingen som såg att det stod vid tröskeln till den socialistiska revolutionen. Man hävdade allmänt att det gick mot en borgerlig revolution som skulle möjliggöra en befrielse från feodalismens tunga arv, och en omvandling till ett modernt kapitalistiskt samhälle. Med ett ord: Ryssland stod i begrepp att göra sin version av den franska revolutionen 1789.

En grupp bland socialisterna, mensjevikerna, drog slutsatsen att ledarskapet i den kommande revolutionen borde tillhöra den liberala bourgeoisin. Lenin och hans anhängare insåg att den liberala bourgeoisin var oförmögen och ovillig att ta itu med en sådan uppgift, och att Rysslands unga arbetarklass med stöd av en upprorisk bondeklass, var den enda makt som kunde leda en revolutionär kamp till sitt slut. Men Lenin förblev fast övertygad om – och hävdade eftertryckligt – att Ryssland om det handlade ensamt, inte kunde gå utöver en borgerlig revolution, och att det först *efter* det att kapitalismen hade störtats i Västeuropa skulle vara möjligt att förbereda en socialistisk revolution. Under ett och ett halvt årtionde, från 1903 till 1917, brottades Lenin med detta problem: hur kunde en revolution som leddes av en socialistisk arbetarklass och som skedde mot en borgerlig opposition, resultera i upprättandet av en kapitalistisk ordning? Trotskij löste upp denna dogmatiska härva genom sin slutsats att revolutionens dynamik inte kunde begränsas inom ett visst stadium, och att den när den väl hade startat, skulle spränga alla bojar och sopa bort inte bara tsarismen utan också, den svagt utvecklade kapitalismen, så att det som börjat som en borgerlig revolution skulle sluta som en socialistisk.

Här inställde sig en avgörande fråga. Socialismen, såsom marxisterna förstod den, förutsatte en högt utvecklad modern ekonomi och kultur, ett överflöd av materiellt och kulturellt välstånd, som kunde möjliggöra för samhället att tillfredsställa alla sina medlemmars behov och avskaffa klassorättvisor. Detta var uppenbarligen omöjligt för det utvecklade och efterblivna Ryssland. Trotskij hävdade därför att Ryssland endast kunde *börja* den socialistiska revolutionen, men det skulle bli oerhört svårt att *fortsätta* den, och helt omöjligt att *fullborda* den. Revolutionen skulle hamna i en återvändsgränd om den inte sprängde Rysslands nationella gränser och satte igång de revolutionära krafterna i Västeuropa. Trotskij antog att lika litet som den ryska revolutionen kunde hejdas inom det borgerliga stadiet, lika litet kunde den stanna inom sina geografiska gränser. Den skulle bli ouvertyren, eller första akten i ett världsomfattande revolutionärt drama. Såväl internationellt som nationellt skulle den vara en permanent revolution. Märkligt nog var den internationella aspekten mindre kontroversiell när

Trotskyj formulerade teorin, än vad den senare skulle bli. Den diskuterades knappast av marxisterna, som istället tog upp Trotskijs teori att Ryssland skulle initiera den socialistiska revolutionen.

Den klassiska marxismen var starkt medveten om den moderna kapitalismens internationella räckvidd och karaktär och betonade särskilt arbetsfördelningen som ett av dess progressiva drag. Marx-Engels hävdade i *Det kommunistiska manifestet* att socialismen skulle fortsätta där kapitalismen slutade: den skulle utveckla, bredda, intensifiera och rationalisera den internationella arbetsfördelning som ärvts ifrån kapitalismen. Denna uppfattning var en väsentlig beståndsdel av marxismens intellektuella tradition. Men vid sekelskiftet hade den börjat falla i glömska, och den hade föga inflytande på arbetarrörelsens praktiska politik.

Trotskyj återupptäckte teorin och gav den nytt liv. Han såg socialismen och den nationella staten som oförenliga begrepp. Därför förkastade han indirekt Stalins tes om socialism i ett land nära 20 år innan Stalin hade börjat förespråka den.

Detta betyder inte, som stalinisterna hävdade, att Trotskyj när den ryska revolutionen isolerades under 20-talet, inte såg något hopp för den – ingen möjlighet för den att överleva och utvecklas. Han hade alltid hävdat att revolutionen måste *börja* på en nationell basis och han hade tagit hänsyn till risken för en temporär isolering i ett enda land. När sålunda den bolsjevikiska regeringen verkligen hade isolerats, då kämpade han energiskt och framgångsrikt för att den skulle överleva – först som kommissarie för försvaret och sedan som den främste förespråkaren för en snabb industrialisering av Sovjetunionen. Men det är sant att han fortsatte att betrakta revolutionens begränsning till en enda stat som ett mellanspel och en paus. Han vägrade se den ryska revolutionen som en självständig utveckling som kunde fullbordas inom sina nationella gränser. Han envisades med att se den som den första akten i ett globalt drama, t.o.m. efter det att ”mellanaktpausen” hade visat sig vara oväntat lång. Naturligtvis förnekade stalinisterna aldrig uttryckligen ”länken” mellan Sovjetunionen och världskommunismen – den bolsjevikiska anslutningen till den marxistiska internationalismen hade varit alltför stark för att kunna hånas öppet. Men medan Stalin endast gjorde en läpparnas bekännelse, genomträngde internationalismen varje tanke och handling hos Trotskyj.

Här kan det vara lämpligt att göra en jämförelse med USA:s historia. Den svängning mellan isolationism och internationalism som löper genom så mycket av USA:s historia, finns också i Sovjets historia, där den dyker upp i en mycket oklarare men också våldsammare och mer tragisk form. Stalinismen var en bolsjevikisk isolationism – en klar isolationism under mellankrigsperioden och en isolationism i upplösning efter andra världskriget. Trotskismen var den äkta och rena bolsjevikiska internationalismen. (Den oklara och tvetydiga karaktären i den sovjetiska isolationismen beror på det faktum att den i motsats till sin amerikanska motsvarighet hade ärvt en internationalistisk ideologi med vilken den befann sig i ständig konflikt. Den sovjetiska isolationismen är inte beroende av dess geografiska läge. Sovjetunionen var inte åtskilt från fientliga eller potentiellt fientliga stater av två världshav).

Under loppet av 20 eller 25 år, från det tidiga 1920-talet till det sena 1940-talet, talade världshändelserna emot Trotskijs lära. Revolutionen gjorde inga framsteg utanför Sovjetunionen och den tycktes instängd inom de sovjetiska gränserna för gott. Det kan diskuteras i hur hög grad detta berodde på ”objektiva” omständigheter och hur mycket stalinismen bidrog till att förlänga den revolutionära utvecklingens ”paus”. I vilket fall som helst slöt stalinismen inte bara fred med revolutionens nationella begränsning, utan proklamerade också dess behärskning och självtillräcklighet. Många antikommunister (som föredrog Stalin, den ”realistiske statsmannen” framför Trotskyj, ”drömmaren” och ”uppvigglaren”) applåderade detta. Så gjorde också alla kommunistpartier. ”Har inte Stalin rätt” menade de, ”i att arbeta för socialismen i

ett land? Bara en vilja till kapitulation eller kontrarevolutionära avsikter kan driva Trotskij att hävda att socialism inte kan uppnås i ett land”.

Stalins triumf visar sig, trots sin långvarighet, ha varit lika övergående som den situation som skapade den. ”Socialism i ett land” kan nu ses som den ideologiska överbyggnaden på tillfälliga omständigheter, som ett ”falskt medvetande” snarare än som ett realistiskt program. Nästa akt i den permanenta revolutionen började långt innan Sovjetunionen kom i närheten av socialismen. (Det är en travesti på sanningen att hävda att Sovjetunionen är – eller var under Stalins tid – ett socialistiskt samhälle; t.o.m. efter sin senaste utveckling befinner det sig någonstans mittemellan kapitalism och socialism). Stalins berömda ”statskonst” förkastas och förlöjligas nu av hans forna noviser, vilka beskriver hans regim som en enda lång häxsabbat av meningslöst våld som utövades mot det ryska folket. Dessa fördömanden måste tas med en nypa salt, ty de tenderar att fördunkla stalinepokens djupare, underliggande realiteter. Den isolerade ryska revolutionen kunde inte gå i land med att tillfredsställande lösa de åligganden den gett sig själv, därför att dessa inte kunde lösas inom en enda stat. Mycket av Stalins verk bestod i att fullborda cirkeln genom massterror, och hans ”socialism i ett land” var verkligen som Trotskij hävdade en pragmatikers Utopia. Sovjetunionen övergav den i praktiken mot slutet av andra världskriget, när dess trupper i hämlarna på Hitlers arméer marscherade in i ett dussintal främmande länder och bar ut revolutionen på sina bajonetter och pansartorn.

Sedan kom 1948-49 den kinesiska revolutionens seger, som Stalin inte hade väntat sig och som han hade gjort sitt bästa för att förhindra. ”Pausen” hade definitivt tagit slut. Ridån gick upp för en ny akt i det internationella revolutionära dramat. Och sedan dess har Afrika, Asien och Latinamerika kokat. Var och en av dessa omvälvningar har varit nationell i omfattning och karaktär. Men de faller alla in i ett internationellt mönster. Den revolutionära dynamiken kan inte hejdas. Den permanenta revolutionen har kommit tillbaka, och hurudana dess framtida intervaller och avbrott än må bli, har den varit det socio-politiska innehållet i vårt århundrade.

Historien ger nästan aldrig en hundra procentig bekräftelse av en stor, föregripande teori. Detta gäller också för Trotskij, ty ingen tänkare eller politisk ledare är ofelbar. Trotskijs stora förutsägelse håller på att slå in, men inte på det sätt han spådde. Skillnaden kanske inte kommer att tyckas så stor för eftervärlden som den är för oss. En historiker som från en annan tidsålders fördelaktiga perspektiv ser tillbaka på vår tid kommer alldeles säkert inte att se detta sekel som det amerikanska eller ryska århundradet, utan som den permanenta revolutionens århundrade. Retrospektivt kommer han troligen att se hela processens kontinuitet och fästa föga vikt vid dess avbrott och intervaller. Men för samtiden, för Trotskijs generation och för oss, är avbrotten och intervallerna lika fyllda av spänningar och konflikter som själva akterna; de fyller en stor del av våra liv och absorberar vår energi och kraft. Trotskij tillbringade första halvan av sitt aktiva liv på revolutionens svallvåg, och den andra halvan på dess sandrev. Detta var orsaken till de missräkningar och nederlag som följde på triumferna, och den relativa fruktlösheten i hans kamp mot Stalin. I Sovjetunionen blev hans stora och viktiga grupp av anhängare fysiskt utrotade så att de sovjetiska trotskisterna, liksom decembristerna för över hundra år sedan, nu framstår som en generation ”utan söner”, dvs. utan *direkta* politiska avkomlingar. Utanför Sovjetunionen har trotskismen inte varit någon vital politisk rörelse; den Fjärde Internationalen har aldrig lyckats komma igång ordentligt. Inte ens Trotskijs politiska geni kunde förvandla ebb till flod. Dessutom har den permanenta revolutionen fått en inriktning som är helt annorlunda än den Trotskij förutspådde. I enlighet med den klassiska marxistiska traditionen väntade han sig att de följande akterna skulle utspela sig i de ”civiliserade och utvecklade” staterna i Västerlandet. Läsarna kan själva se i denna antologi hur mycket

Tyskland, Frankrike, England (och USA) dominerade i hans revolutionära förväntningar och hur ivrigt han satte sitt hopp till dem.*

Istället har det underutvecklade och efterblivna Asien blivit revolutionens skådeplats. Det är inte så att Trotskij förbisåg Orientens möjligheter – långt därifrån – men han såg dem som sekundära i förhållande till Västerlandets möjligheter, vilka enligt hans sätt att se var de avgörande. Denna brist på perspektiv (om detta är den rätta termen) hänger intimt samman med den marxistiska uppfattningen om industriarbetarklassens roll i det moderna samhället, en uppfattning som sammanfattats i det berömda epigrammet: ”revolutionen kommer antingen att vara arbetarnas verk eller också blir den inte av.” Likväl har inte en enda av de omvälvningar som ägt rum under de senaste årtiondena varit ”arbetarnas verk”, i egentlig mening. Alla har utförts av starkt disciplinerade militära organisationer och/eller små byråkratiska partier; och bondeklassen har varit aktivare i dem än industriproletariatet. Så har det i allra högsta grad varit i den största omvälvningen, den kinesiska. Maos partisaner förde revolutionen från landsbygden in till städerna, medan det för Trotskij däremot var ett absolut axiom att revolutionen måste föras från staden till landsbygden och att den inte skulle lyckas utan att initiativet och ledarskapet låg i städerna.

Likväl är det förhastat att dra den slutsats, som några skribenter, i synnerhet C. Wright Mills kommit till, att detta vederlägger den marxistiska uppfattningen att industriarbetarklassen är socialismens ”historiska agent”. Vi får inte glömma att i över ett århundrade var den europeiska arbetarklassen verkligen socialismens agent och att generation efter generation kämpade för den med en intelligens, hängivenhet och heroism som förvånade världen. Ingenting kan ur historien utplåna de engelska chartisternas och de franska kommunardernas bragder, de tyska arbetarnas kamp mot Bismarck och Hohenzollerna, de polska socialisternas och kommunisternas underjordiska kamp som varade i 50 år, och det ryska proletariats uppror 1905 och 1917. Detta är ett historiskt faktum som är utan motstycke i mänsklighetens annaler, ty de exploaterade och förtryckta klasserna i tidigare samhällen – slaverna, de livegna, de ”fria” bönderna eller plebejerna – visade aldrig någonting som ens hade en avlägsen likhet i fråga om politisk medvetenhet, självdisciplin, organisation och handlande. Det var ”fabrikshänderna” i Petersburg, inte någon bolsjevikisk eller mensjevikisk intellektuell, som ”uppfann” arbetardelegaternas råd, sovjeten. T.o.m. dagens förfalskade sovjeter, liksom de byråkratiserade fackföreningarna i västerlandet, är monument – oerhört vanställda monument – över arbetarklassens politiska skapelsekraft. Alla de nederlag arbetarna lidit, alla deras misslyckanden att säkra segerns frukter, ja t.o.m. deras oförmåga att göra en aktiv insats i de två senaste decenniernas omvälvningar, kan ändå inte ta ifrån dem titeln ”socialismens agent”, en titel som de erhållit genom historiens förlopp. Man måste ha en känsla för proportioner och ett sinne för perspektiv för att kunna undvika att blanda samman historiens faktiska förlopp och utvecklingen inom en särskild fas av den.

När vi nu sagt detta, måste vi likväl medge att den historiska utvecklingens invecklade beskaffenhet ställer det marxistiska begreppet om proletariats socialism, och överhuvudtaget alla teser och förhoppningar hos dem som är aktiva inom arbetarrörelsen, inför ett svårt avgörande. Världen befinner sig i den permanenta revolutionens våndor, men är det verkligen den proletära socialismens revolution? För att Trotskijs tes skall bibehålla sin fulla giltighet, måste dess huvudpremiss först uppfyllas: arbetarna i de industriellt utvecklade länderna – och

---

* Jämför detta med det budskap Friedrich Engels gav till nationalrådet i Parti Ouvrier Français (det franska arbetarpartiet) 1890, då han firade sin 70-årsdag: ”Det var er stora landsman Saint-Simon som först insåg att de tre västerländska nationernas allians – Frankrike, England, Tyskland – var det grundläggande villkoret för den politiska och sociala emancipationen av hela Europa. Jag hoppas få se denna allians, kärnan till den europeiska allians som för gott skall göra slut på kabinetternas och rasernas krig, förverkligas av proletariats i dessa tre länder. Länge leve den internationella socialistiska revolutionen!”

detta inkluderar numera Sovjetunionen likaväl som västerlandet – måste vakna upp ur den apati, förvirring och resignation som stalinismen och den västerländska reformismen har försatt dem i. De måste åter göra sig gällande som socialismens agent. Frågan om vem som slutgiltigt kommer att få kontroll över vår tids revolution är fortfarande obesvarad: kommer det att bli oansvariga och tyranniska byråkratier eller arbetarklassen som representant för samhällets allmänna intressen? På det svaret hänger mycket mer, otroligt mycket mer, än giltigheten hos någon doktrin – alla de materiella och andliga värden som människan har skapat och ackumulerat är på spel.

Tanken att arbetarklassen är, eller borde vara, huvudaktören i den sociala revolutionen bestämmer Trotskij's hela politiska tänkande, hans syn på sovjetregimen och bolsjevikpartiet, och hela hans kamp mot den socialdemokratiska och stalinistiska ortodoxin. "Proletär demokrati" är nyckelbegreppet i alla hans resonemang och argument.

Liksom alla revolutionära marxister betraktar Trotskij's proletariats diktatur som ett nödvändigt politiskt villkor i världens förvandling från kapitalism till socialism. Ingen bland hans kamrater och rivaler, inte ens Lenin, var "hårdare" och mer "orubblig" i att upprätthålla detta i teori och praktik. Att framställa Trotskij som en mjuk humanist, en intellektuell romantiker, en förespråkare för icke-våld, en Gandhi-typ inom bolsjevismen vore att förfälska historien. Denne store martyr levde inte på getmjölk, inte heller talade han för en urvattnad mänsklig vänlighet. Han visste hur många av de kritiska vändningarna i historien som hade fläckats med människoblod – han tog ofta det amerikanska inbördeskriget som ett viktigt exempel. Han drog sig inte för obarmhärtighet när han var övertygad om att detta var nödvändigt för samhällets framåtskridande. Och det vore hyckleri och skrymteri att i den västerländska civilisationens namn fördöma honom för detta, en civilisation som har två världskrigs massmord på sitt samvete och som har utsatt mänskligheten för ett kärnvapenkrigs följder. Men Trotskij skiljer sig från alla heroiserade slaktare i världshistorien genom att han aldrig, inte en enda sekund, njöt av sin egen obarmhärtighet och av blodsmaken. Han iscensatte det största av alla uppror, den 7 nov. 1917, på ett sådant sätt att det, även enligt de fientligaste ögonvittnen, inte kostade mer än tio människoliv; och som ledare under inbördeskriget såg han på blodsutgjutelse som en kirurg, som en oumbärlig, men mycket begränsad del i en nödvändig och välgörande operation.

Han förespråkade proletariats diktatur därför att han såg det som självklart att jordägarna, kapitalisterna och slavägarna i regel inte skulle ge upp sina ägodelar och sin makt utan en vildsint kamp. (De gav inte upp i Ryssland och de beväpnades och understöddes av de stora västerländska demokratierna.) Bara en diktatur kunde trygga revolutionen i Ryssland. Men vilken natur skulle den ha?

Här är det nödvändigt att återupprätta den mening denna tanke hade för honom (och för Lenin och de första bolsjevikerna likafullt), ty under den gångna epoken har dessa idéer på grund av de totalitära regimerna, fått en fränstötande tillväxt som var främmande för dem. För Trotskij var den proletära diktaturen – eller borde vara – en proletär demokrati. Detta var ingen paradox. Man får inte glömma att Trotskij, som andra marxister, var van att beskriva alla borgerliga demokratier (den brittiska konstitutionella monarkin, den tyska Weimarrepubliken, den franska tredje republiken, och USA:s politiska system) som "borgerliga diktaturer". Han visste naturligtvis att de i strikta politiska och konstitutionella termer inte var diktatoriska eller ens halv-diktatoriska regimer och han var väl medveten om den frihet folken åtnjöt under parlamentariska demokratier. (Vilken vikt han fäste vid dessa kan ses från hans kontrovers med Stalins Komintern om fascism och demokrati i Tyskland).

Men Trotskij insisterade på att beskriva det västerländska parlamentariska systemet som en borgerlig diktatur i vidare mening, som en regering, som, eftersom den baserades på en kapi-

talistisk äganderätt, försäkrade de ägande klasserna en ekonomisk och social överlägsenhet och följaktligen en kulturell och politisk dominans. Termen ”borgerlig diktatur” beskriver just denna dominans och överlägsenhet, och inte nödvändigtvis ett speciellt konstitutionellt system eller regeringssätt. På samma sätt är det när han (eller Lenin eller Marx) talar om proletariats diktatur: han använder termen i dess vidaste bemärkelse för att beteckna en regim som skulle tillförsäkra arbetarklassen en social överlägsenhet. Han fördömer inte en konstitutionell form eller ett visst regeringssätt. Liksom den borgerliga diktaturen, kan den proletära vara antingen en politisk demokrati eller diktatur; den kan antaga olika konstitutionella former. Under perioden strax efter revolutionen och under inbördeskriget måste den vara strängt diktatorisk; under normala omständigheter borde den vara demokratisk. Men t.o.m. under sin strängt diktatoriska fas skulle den vara, liksom sovjetregimen i början, en proletär demokrati, som försäkrade åtminstone arbetarna en genuin yttrandefrihet och församlingsfrihet och som möjliggjorde för dem att utöva en effektiv kontroll över regeringen. Detta begrepp om diktaturen har ingenting att göra med – i själva verket var den en direkt motsats till det – någon självförevigad makt av en ”socialistisk” oligarki eller envåldshärskare, eller någon ”monolitisk” totalitär regering. Det är ingen tillfällighet att denna uppfattning under stalinismen fördömdes som en mensjevnikisk irrlära och utrotades ur det kommunistiska tänkandet. I de sinnen som formats i dess skola har stalinismen verkligen utrotat tanken att arbetarklassen är, eller borde vara, socialismens verktyg.

Liksom så mycket annat, har Trotskijs syn på partiet sin grund i denna tanke. Det är omöjligt att inom denna antologis omfattning tillräckligt illustrera den komplicerade utvecklingen av Trotskijs syn på detta ämne – de läsare som är intresserade av ämnet hänvisas till min biografi över Trotskij.^{*} Här är det tillräckligt att erinra om att på denna punkt var Trotskij oense med Lenin under nästan 15 år och i bitter opposition med Stalin under nära 20 – han gick bara sida vid sida med bolsjevikerna under 1917-23, de ”sex åren som skakade världen”. Orsaken till hans polemik med Lenin är helt annan än hans antagonism med Stalin. Likafullt är det ett motiv, som löper genom båda kontroverserna: Trotskijs avsky mot varje form av partivælde över arbetarna. Det var denna ambition att utöva förmyndarskap som han mistroddes Lenin för före 1917, och han såg denna ambition inkarnerad och uppfylld hos Stalin. Han medgav själv att han hade misstagit sig svårt om Lenin, som hade övat partiet för att *leda* arbetarna, inte för att tämja eller undertrycka dem. Genom att dra en skiljelinje mellan ett legitimt ledarskap å ena sidan och förmyndarskap och självsvåldighet å den andra, rättade den mogne Trotskij till en viss ensidighet hos sig själv: han hade alltför mycket litat på arbetarnas spontana klassmedvetande, på deras medfödda revolutionära begåvning och vilja, vilket av sig självt skulle säkra socialismens seger. Han hade haft en tendens att se arbetarklassen som en homogen social grupp, alla drivna av samma sociala medvetenhet och alla i besittning av en stor förmåga till praktisk handling. En sådan arbetarklass behövde ingen särskild ledare – partiet behövde endast identifiera sig med och uttrycka dessa aspirationer.

Lenin, som också hade en grundläggande tro på arbetarnas ”historiska mission” som socialismens agent, såg arbetarklassen mer realistiskt och kritiskt. Han såg den som en komplex och heterogen grupp som bestod av olika lager, vart och ett med sitt eget ursprung och sin egen bakgrund, med olika relationer till bondeklassen, småbourgeoisin och resten av arbetarklassen, med olika grader av uppfostran och social medvetenhet, och med olika grader av möjlighet (omöjlighet) för revolutionär handling. Denna mycket differentierade massa förenades bara genom sin proletära status i samhället och sin antagonism till den kapitalistiska exploateringen. Den var skild åt genom centrifugala krafter i sin mitt och olika grader av

---

^{*} Isaac Deutscher: *The Prophet Armed* (1954), *The Prophet Unarmed* (1959) och *The Prophet Outcast* (1963). Oxford University Press. Svenska utgåvor (på marxistarkiv.se): [Den väpnade profeten](#), [Den avväpnade profeten](#), [Den förvisade profeten](#).

mottaglighet för socialism. Den *verkliga* massan bestod av progressiva och efterblivna element, av klarsynta och blinda, av modiga och mjuka. Den behövde partiets ledning för att kunna resa sig till sin historiska ”mission”. Följaktligen kunde partiet bara identifiera sig med de avancerade arbetarna för att med dem och genom dem politiskt utbilda de efterblivna massorna. Partiet måste därför vara ett ”proletärt avantgarde”, en klar, självdisciplinerad, okuvlig marxistisk elit, som kunde utgöra revolutionens ”generalstab”.

Den mogna Trotskij accepterade den leninistiska tesen och övergav den sedan aldrig. Det vore dock fåfängt att förneka de faror som låg i ett elitparti, de faror som den unge Trotskij hade varit så känslig för att hans tidiga polemik mot Lenins partiförslag nu går att läsa som kusligt profetiska varningar för den stalinistiska regimen.*

Eliten kunde (och skulle) alltför lätt förvandlas till en oligarki; och oligarkin skulle frambringe en oavsättlig och ofelbar diktator. Trotskij accepterade likväl Lenins förslag på grund av Lenins förkrossande realistiska analys av förhållandet mellan parti och klass, men huvudsakligen på grund av det sätt som Lenins parti (till skillnad från Stalins eller Chrusjtjovs) utövade sitt ledarskap på. Trots sin starka disciplin, var partiet en lös organisation av revolutionärer som såg sina demokratiska rättigheter inom organisationen som självklara, och som använde dem till fullo, som kritiserade sina ledare utan fruktan eller smicker, och som diskuterade, oftast offentligt, varje större politisk fråga. Den leninistiska centralkommitténs stora befogenheter, den starka maktkoncentrationen i dess händer, och skyldigheten för medlemmarna att handla i enlighet med dess order balanserades effektivt av den oinskränkta kritiken och kontrollen nedifrån. Lenins ”demokratiska centralism” måste skiljas från den byråkratiska ultracentralisering som var karaktäristisk för stalinismen. Elitpartiet skulle inte, som Lenin såg det, vara en själv tillräcklig styrka som skulle ersätta arbetarklassen som socialismens agent. Det skulle förbli en del av arbetarklassen, just som en elittrupp i en armé förblir en del av den stridande styrkan även när den agerar som en specialavdelning för att fullgöra en speciell funktion. I det leninistiska partiet hade de meniga frihet att ändra centralkommitténs sammansättning, liksom arbetarklassen i sovjetrepublikerna enligt föreskrifterna var berättigad att avsätta och ersätta partiet vid makten. Proletär demokrati innefattade demokrati inom partiet som en viktig aspekt.

Vi vet emellertid att hur oklanderligt denna plan än må ha verkat, har revolutionens realiteter behandlat den hänsynslöst. Detta var ingen ”historisk tillfällighet” eller resultatet av Stalins onda vilja. Det gamla Rysslands efterblivenhet fann sitt grymmaste uttryck i stalinismens uppkomst. Den sovjetiska arbetarklassen hade utmattats genom revolutionen och inbördeskriget, katastrofalt reducerats i storlek, blivit oorganiserad och demoraliserad genom hela ekonomins kollaps. Det visade sig omöjligt att trygga den proletära demokratin och kontrollera partiet vid makten. Inom partiet misslyckades de enskilda medlemmarna att bevara sina rättigheter och kontrollera sina ledare. Den bolsjevikiska regimen fick den byråkratiska och monolitiska karaktär som den skulle bevara i decennier.

Stalins kamp mot Trotskij var en avgörande fas i denna utveckling. Kampens oerhörda grymhet och våldsamhet kom från det faktum att ”trotskismen” representerade revolutionens samvete, att den enträget påminde bolsjevikpartiet om dess åtaganden för den proletära demokratin och att den hos arbetarklassen tände den aldrig helt slocknade aspirationen att än en gång bli socialismens agent. Under en hel epok var trotskismen det enda revolutionära alternativet till stalinismen.

Trotskijns åsikter om den ”socialistiska uppbyggnaden” var också diametralt motsatta den stalinistiska teorin och praktiken. En kort rekapitulation kan hjälpa oss att sätta kontrasten i

---

* Se *The Prophet Armed: Trotsky 1879-1921*, ss. 88-97. [[Den väpnade profeten](#) (på marxistarkiv.se)]

fokus. Trotskij var den ursprunglige tillskyndaren och initiativtagaren till Sovjetunionens snabba industrialisering – han har därför sin del i Sovjetunionens nuvarande ekonomiska makt. Han såg också jordbrukets kollektivisering som ett nödvändigt bihang till industrialiseringen, och som ett sätt att skapa ett produktionssätt inom jordbruket som var överlägset det gamla småbrukarsystemet med dess ålderdomliga redskap. På sätt och vis stal Stalin Trotskijs kläder efter dennes nederlag – han övertog industrialiseringsprogrammet och kollektiviseringen från Vänsteroppositionen.*

Detta har gjort att några ”sovjetologer” hävdar att det egentligen inte var så stor skillnad mellan Stalin och Trotskij, att det egentligen inte fanns så mycket att välja på. Detta argument missar en väsentlig punkt, nämligen den att Stalin när han tog på sig Trotskijs kläder, dränkte dem i de sovjetiska böndernas och arbetarnas blod. Här har vi skillnaden mellan de två människors ”metoder för den socialistiska uppbyggnaden” i ett nötskal. Enligt Trotskijs plan skulle den snabba industrialiseringen ske med arbetarnas samtycke, inte emot deras vilja och intressen. Detta förutsatte en väl avvägd och samtidig expansion av produktions- och konsumtionsindustrin, en mer eller mindre fortlöpande förbättring av befolkningens levnadsstandard, och ett tilltagande, medvetet och frivilligt deltagande av arbetarna i planeringsprocessen – ”en planering nedifrån likaväl som uppifrån”. Stalin gynnade emellertid en ensidig utveckling av produktionsindustrin och försummade konsumtionsindustrin. Massornas levnadsstandard sänktes följaktligen eller förblev intakt, och arbetarna som harmades över att bli berövade industrialiseringens fördelar, uteslöts från varje inflytande över planeringen av den ekonomiska politiken. De förlorade varje rätt att protestera, strejka eller på annat sätt uttrycka sin uppfattning. Under loppet av två decennier fick arbetarna betala för de trivialaste överträdelser mot ”arbetsdisciplinen” med år av slaveri och tortyr i infernot i Stalins koncentrationsläger. Under 1930-talet var Trotskij deras enda uttalade försvarare; hans röst genljöd över världen mot det dövande bruset från en lögnaktig stalinistisk propaganda. På samma sätt skulle kollektiviseringen av jordbruket, så som Trotskij förespråkade den, ske gradvis, genom övertalning, med böndernas samtycke och inte ”i klump” som Stalin drev igenom den under åren 1929-32.

Det sägs ibland att övertalning istället för tvång skulle ha minskat industrialiserings- och kollektiviseringstempot, att Sovjetunionen inte skulle haft möjlighet att bygga upp sin ekonomiska och militära makt så snabbt som skedde – inte snabbt nog för att göra det möjligt att segerrikt resa sig från det andra världskriget och strax därefter bryta det amerikanska monopolet över atomenergin. Ett resonemang av den typen kan varken accepteras eller tillbakavisas på enbart empiriska grunder. Man måste emellertid lägga stor vikt vid Trotskijs motargument att Sovjetunionens ekonomiska och militära makt skulle ha satts på en fastare grund och varit effektivare under ett ekonomiskt ledarskap som var mera rationellt och civiliserat än Stalins, och som var mottagligare för folkets behov. Mycket av det som Stalin vann på gungorna genom ett överdrivet utvecklingstempo, förlorade han på karusellen genom byråkratiskt slöseri och misskötsel, ett enormt slöseri av människor likaväl som material. (Man får inte heller glömma bort det ”slöseri” som Stalins utrikespolitik förorsakade Sovjetunionen, när det bl.a. möjliggjorde för Hitlers arméer att ockupera och ödelägga de rikaste delarna av Sovjetunionen under andra världskriget.) I vilket fall som helst, har den kritik Trotskij en gång riktade mot Stalins femårsplaner nu tagits över av Stalins efterföljare som själva var nära associerade med sin ledares handlande. Om den stalinistiska ”metoden” var historiskt oundviklig, var den det bara i en mening av ordet – därför att den sovjetiska härskarklicken, eller ännu tydligare, den sovjetiska byråkratin i sig var för efterbliven, för rå och för brutal för att söka en mer civiliserad och mer socialistisk väg för att bygga upp den

---

* Vänsteroppositionen bildades 1923 av en stor grupp framstående bolsjeviker under Trotskijs ledning, kring frågorna om arbetardemokrati och statsplanerad industrialisering. Efter att den kämpat i fem år för sitt program inom partiet, förbjöds den vid 15:e partikongressen 1927.

sovjetiska makten. I sista hand härstammade byråkratins brister från det gamla ryska barbari som överlevde oktoberrevolutionen och sedan överskuggade den. Det var Trotskijs och Rysslands tragedi att t.o.m. i sin kamp för att befria sig från detta barbari var Ryssland oförmöget att höja sig över det.

Många västerländska läsare kan tycka det vara svårt att få en klar bild av den skräckfyllda intensiteten i denna konflikt som varade i två decennier av sovjetisk historia. Men jag hoppas att de följande sidorna skall förmedla till dem någonting av den intellektuella och moraliska dan, och av det dramatiska patos och den varma mänsklighet som Trotskij förde med sig i kampen. Hans andliga frihet och den förvånansvärda räckvidden i hans intressen och aktiviteter återspeglas i hans skrifter. Han sade själv en gång om Lenin att denne tänkte i ”kontinenters och epokers begrepp”. Detta är sant också om honom själv. Trots att hans tänkande, liksom hans epok, fortfarande var centrerat kring Europa, överskred den ständigt denna begränsning. Och det nådde fram till de andra, fortfarande ”tysta” kontinenterna och folken, och till vår epok, då de skulle få sin egen röst och äntligen skulle ge en verkligt global karaktär till vår nuvarande politik. Varthän förföljelserna – den västerländska ”demokratiska” likaväl som den stalinistiska förföljelsen – än drev honom under de sista åren i exil (från en avlägsen turkisk by, från ett gömställe i de franska alperna, från en norsk by och slutligen till en förstad till Mexiko City), upphörde aldrig hans hjärna och hjärta att omfatta hela världen. Hans internationalism var inte bara en intellektuell övertygelse, den var snarare instinktiv i sin spontanitet, den visade sig i form av en ständigt levande och aktiv solidaritet med varje del av en förtryckt och lidande mänsklighet. Han var lika intensivt engagerad i utsikterna för den kinesiska revolutionen under dess motgångar, som han var av det öde som väntade de tyska arbetarna genom Hitlers ”Machtübernahme” eller av de franska och spanska folkfronternas ödesdigra illusioner. Han följde självständighetskampen i Indien, Indonesien och Indokina (som Vietnam då kallades) och fördjupade sig i studiet av dessa länders klassförhållanden. Hans öra uppfångade varje social skakning som gick över Latinamerika och t.o.m. under sina sista dagar var hans tankar hos de nordamerikanska negrerna, som en dag, det visste han, skulle resa sig *en masse* mot sina förtryckare. Han kände sig hemma i varje land och hos varje folk på jorden, ty alla skulle de ge sitt bidrag till den permanenta revolutionen.

I en annan bemärkelse är vidden av hans idéer och arbete också exceptionell. Som politisk ledare, som sociolog, som ekonom, som krigsledare, som militärteoretiker, som framstående ”specialist” på väpnat uppror, som historiker, som levnadstecknare, som litteraturkritiker, som en mästare i rysk prosa, och som en av de stora folktalarna i vår tid, för Trotskij med sig sin sökande och originella intelligens och sin sällsynta uttrycksförmåga till varje område för sin aktivitet. Han behandlar varje ämne han ger sig i kast med på sitt eget sätt, så som ingen annan har behandlat det varken före eller efter honom. T.o.m. när han då och då upprepar marxismens allmänna satser, så återupptäcker han så att säga, den sanning de innehåller och ger dem ett nytt liv; de blir aldrig klichéer för honom. Han behandlar dem på nytt för att ur dem dra fram nya och skapande slutsatser. Han är på många sätt mer ortodox än andra marxister, men hans personlighet skingrar ortodoxins stank. Han talar med auktoritet, men inte som en skrifflärd, och ifråga om läggning, temperament och stil står han närmare Marx än någon annan av dennes lärjungar och efterföljare.

”Stilen är mannen” – men det är också epoken. Trotskijs stil återspeglar på ett storslaget sätt den heroiska perioden i revolutionens och marxismens historia: dess karaktär och dess prägel. Denna period har sedan dess begravts, åtminstone i den nu levande generationens ögon, i stalinismens blod och smuts, och i den oklara tvetydighet som vidlåder de post-stalinistiska regimerna i Sovjetunionen och andra östländer. Det är desto viktigare för den som studerar modern historia att försöka tränga igenom skalen på dessa utväxter och nå fram till den ursprungliga, nu nästan bortglömda inspirationen till oktober-revolutionen. Den andliga

ansträngning detta kräver kan kanske jämföras med det arbete som görs i våra museer och gallerier för att rengöra och återställa gamla konstverk. Dessa verk har täckts så länge av smuts och patina att deras ursprungliga färg och form har glömts bort; och konsthistoriker har därför sett de svaga beläggningarna som en del av konstnärens intention och som hans syn på världen. Lärda män har skrivit om en Goyas eller El Grecos ”färgkombinationer” på dessa falska antaganden, tills en dag några nyfikna och orädda studenter började att försiktigt skrapa och rengöra ytan på något berömt konstverk. När de fortsatte visade sig en helt annan ”färgkombination” inför deras förvånade ögon – den var klar och glänsande, och den hade föga gemensamt med den ”färgkombination” som konstruerats av de lärda experterna.

Den bild av marxismen, av leninismen och av den ryska revolutionen som förmedlats av västerländska sovjetologer och sovjetiska ideologer har detta gemensamt med dessa olyckliga konstexperter teorier: de antar också att all den dynga och smuts och blod som ligger på ytan på något sätt hör till originalen. Under tiden har historien så sakta och tveksamt börjat sitt arbete med att skrapa bort de förvridna tillväxterna från marxismen och revolutionen. Trotskijs skrifter är redan, och kommer i ännu högre grad att bli, ett mycket viktigt och aktivt element i detta restaureringsarbete.

Men det gäller emellertid inte endast att återupptäcka en stor epoks autentiska historiska bild. Trotskijs idéer tillhör inte bara det förgångna. På ett underligt komplicerat sätt är de nära sammanbundna med vår tids stora kontroverser. Det är sant att Trotskij själv misslyckades i sina försök att skapa en oberoende och politiskt effektiv kommunistisk rörelse. Likväl är det, som han själv älskade att betona, så att idéer som är djupt rotade i den sociala verkligheten inte försvinner ens när deras förespråkare mördas eller utrotas *en masse*. Idéerna växer upp igen och bemäktigar sig sinnena hos andra människor – vilka inte ens vet eller misstänker vem som först formulerade och uttryckte dem. Ibland kan en flod flyta fram under bar himmel en lång sträcka; sedan försvinner den plötsligt ur sikte, går under jorden, och förblir nedsänkt under en lång del av sitt lopp; tills den slutligen åter dyker upp i ett helt okänt landskap, antingen som en enda flod eller som små strömmar som flyter åt olika håll. Det är någonting liknande som har hänt med ”trotskismen” nu. Ett kvarts sekel efter dess ”slutliga” undertryckande, har den nu flutit fram i den kommunistiska världen, än så länge i en annan form och under ett annat namn, och splittrad i olika element, upplöst i olika strömningar.

I den kontrovers mellan Chrusjtjov och Mao Tsetung, som nu splittrar den kommunistiska världen, anklagar de tvistande varandra för – trotskism. Naturligtvis sätter Mao och Chrusjtjov denna etikett på varandra för att lättare kunna misskreditera varandra, ty hos båda – och hos deras anhängare – är den stalinistiska skräcken för den trotskistiska avvikelsen fortfarande intensivt levande. Likväl är denna ömsesidiga anklagelse mer än ett polemiskt trick. Chrusjtjov framstår i verkligheten som en förklädd trotskist för Mao, och sammalunda gör Mao för Chrusjtjov. Dessutom har båda en viss orsak att tro detta om den andre, ty båda uppfyller – oavsiktligt och kanske t.o.m. omedvetet – Trotskijs politiska testamente – men de uppfyller olika delar av det. Den chrusjtjovska avstaliniseringen är Trotskijs posthuma triumf: varenda progressiv inre reform som gjorts i Sovjetunionen sedan 1953 har inte varit annat än ett svagt eko av de önskemål och krav Trotskij en gång framställde, medan däremot Sovjetunionens utrikespolitik fortfarande domineras av den stalinistiska självtillräckligheten och opportunisten. Maos inrikespolitik, som återspeglar Kinas fattigdom och efterblivenhet, står fortfarande närmare den stalinistiska modellen, medan däremot Mao i sin kritik av Chrusjtjovs utrikespolitik och i sin anslutning till den internationella kommunismen uttrycker, visserligen obearbetat men likväl omisskännligen, några av den permanenta revolutionens grundläggande sats.

Vilken ironisk illustration detta är till ”lagen om den ojämna utvecklingen”. Trotskismen har på sätt och vis kommit tillbaka, men dess element dyker upp i underliga kombinationer med stalinistiska element. Den kommunistiska rörelsen som fortfarande lider av politisk minnes-

förlust är inte ens medveten om det sätt som dess egna undertryckta traditioner hävdar sin kontinuitet – en kontinuitet i avbrott. Men återupplivandet av Trotskijs idéer har bara börjat. Det återstår att se hur det skall fortskrida – om, hur och när hans idéer kommer att samman-smälta igen, inte för att återskapa den gamla trotskismen utan för att absorbera den och övergå i en ny fas av marxismen och i ett nytt socialistiskt medvetande, berikat med vår tids erfarenheter. Så mycket är emellertid säkert, att kunskap om Trotskijs verk är absolut nödvändigt för att förstå de jäsningar som nu sker i den kommunistiska världen och de förändringar som kommer att ske inom de närmaste åren.

”Men Trotskij har ingenting att säga oss, om vårt eget samhälle”, säger kanske den kritiske läsaren. ”Marxismen har ingen relevans för våra egna problem, som han påstod. Misstog han sig inte grundligt när han på 30-talet hävdade att USA (liksom Västeuropa) hade kommit in i den proletära revolutionens period, att marxismen höll på att erövra det amerikanska medvetandet, och att amerikanerna skulle skapa den verkligt moderna versionen av marxismen? Det är inte bara det att dessa profetior inte har slagit in, utan hela vårt samhälles utveckling har gått i motsatt riktning.”

Trotskijs prognoser om USA var förvisso långsökta. Under de senaste 25 åren har den amerikanska kapitalismen långt ifrån kollapsat och istället utvecklat en enorm vitalitet, genomgått en oöverträffad expansion och fått en enorm tillförsikt genom sin rikedom och sin makt. Följaktligen har Trotskijs förutsägelser om ”en stor epok av amerikansk marxism” inte slagit in. USA har inte bara ”vägrat” att skapa någon modern version av proletär socialism, utan dess arbetarklass tycks vara ovilligare än någonsin att överhuvudtaget acceptera någon form av socialism. Och det som en gång var en vänsterinriktad, och t.o.m. marxistisk amerikansk intelligentsia är nu en skock av panglossianer som tror att det amerikanska ”way of life” lätt renoverat enligt Keynes” recept, kan skapa den bästa av världar.

Trotskijs tro på den amerikanska marxismen var sålunda malplacerad, men talar detta emot honom eller emot hans kritiker? Han förblev i alla fall trogen sina ideal: stora revolutionärer hoppas alltid på mycket mer och siktar alltid högre än de kan nå, ty annars skulle de inte nå vad de når. De måste i regel överträffa sig själva för att kunna gripa det som är inom räckhåll. Panglossianerna (inkl. ”radikalerna” bland dem) begår aldrig sådana misstag; och nu kan de jublande peka på det långvariga välståndet efter krigsslutet för att avfärda den marxistiska analysen som gammalmodig och oanvändbar för det amerikanska samhället. Den fråga som fortfarande måste lämnas obesvarad är emellertid, huruvida Trotskij ”den förtänksamme” tänkte för långt in i framtiden i sina prognoser om USA eller om hans tanke rörde sig i fel riktning. Hans amerikanska kritiker skulle stå på en fastare grund i sin tro, om den amerikanska (och västeuropeiska) kapitalismens stora välstånd efter kriget inte innehöll en så giftig ingrediens som en kapprustning som varat i 25 år, inkl. två decenniers vansinnig kärnvapentävlan; om efterkrigskonjunkturen inte avbröts allt oftare och allt skarpare av upprepade depressioner, om den amerikanska regeringen, så upplyst av de keynesianska teorierna, visade sig förmögen att ta itu med den miljonarbetslöshet som uppträdde mitt i högkonjunkturerna även innan automationen hade fått full genomslagskraft inom industrins arbetskraftsbehov, och om upprepade dollarkriser och en vildsint tävlan om världsmarknaden inte betecknade slutet på USA:s oerhörda överlägsenhet efter kriget och överproduktionens närmande i hela västerlandet. Kritikerna har kanske ”begravt” marxismen något för tidigt. Efter två decenniers välstånd finns systemets grundläggande sprickor kvar, så som marxismen definierat dem – dess irrationalism och anarki. Produktionsprocessens sociala karaktär befinner sig fortfarande i konflikt med de antisociala ägandeförhållandena och den moderna ekonomins internationella behov och krav står i konflikt med nationalstaten. Det var på kvarlevandet av dessa ”sprickor” och på övertygelsen att de inte kan botas inom kapitalismen, som Trotskij baserade sina prognoser om USA, och så länge hans premisser är giltiga rör misstaget i hans förutsägelser

snarare utvecklingens tempo än dess riktning. Trots alla dess yttre tecken av blomstrande välstånd bär det amerikanska (borgerliga) ”way of life” sin obotliga sjukdom inom sig. Under de närmaste åren kommer detta att visa sig på det sätt som USA reagerar mot utmaningen från de allt inflytelserikare kommunistiska staterna.

Detta får inte betyda att man förnekar vikten av Trotskijs felbedömning av utvecklingstempot, ty misstaget om tempot blir oundvikligen en felkalkyl om omständigheterna. När Trotskij i slutet av 1930-talet talade om den amerikanska kapitalismens annalkande kris, då kunde han inte tänka sig att USA vid en sådan kris skulle konfronteras med kommunistiska regimer som etablerats i en tredjedel av världen, och att USA skulle stå under ett direkt tryck från det moderna Sovjets ekonomiska och militära makt. Den kinesiska revolutionens seger var då tio år från sin fullbordning, och Sovjetunionen hade just börjat sin industrialiseringsprocess. Förändringarna i världens maktbalans har inte skett på det sätt Trotskij trodde – de har skett genom revolutioner (och en revolutionerande tillväxt av industrikapaciteten) i öst, inte i väst. Under det närmaste decenniet kommer denna trend så gott som säkert att fortsätta, och därigenom förändra balansen ännu radikalare. Slutligen kommer troligen det amerikanska ”way of life” att ställas inför ett prov som är ännu allvarligare och svårare än det Trotskij förutspådde, och provet kommer troligen att bli så mycket allvarligare och svårare just därför att det ”skjutits upp” några decennier. Om panglossianerna inte vore panglossianer, skulle de inte jubla över det faktum att Trotskijs förutsägelser om USA inte slagit in; de borde vara djupt oroade. På grund av sin sociala konservatism och politiska självbelåtenhet har USA kanske missat, eller kommer kanske att missa, sitt största historiska tillfälle.

För länge sedan, t.o.m. före det första världskriget tillhandahöll Trotskij själv en förklaring till denna situation. I en karakteristisk generalisering beskrev han det anmärkningsvärda faktum att Västeuropa vid sekelskiftet hade ”exporterat” sin mest avancerade åskådning – marxismen – till Ryssland, som industriellt och tekniskt var Europas mest efterblivna nation; och det hade ”exporterat” sin mest avancerade teknologi till USA som politiskt och ideologiskt var mest efterblivet. Detta har varit den historiska utvecklingens ödesdigra ensidighet! Hur mycket lättare skulle inte denna tid av förändringar ha varit, hur mycket blodsutgjutelse och lidande hade inte kunnat undvikas om den avancerade teknologin hade gått hand i hand med den avancerade ideologin; och om USA istället för Ryssland (och/eller Kina) hade lett världen från kapitalism till socialism!

Men så har det inte blivit. Under tiden har emellertid den ”avancerade ideologin” hjälpt Sovjetunionen – trots alla grymma stalinistiska förvrängningar – att skapa en avancerad teknologi; medan däremot USA, trots alla sina tekniska och industriella triumfer, inte har gjort några avgörande framsteg i fråga om politiska ideologier. Men utan sådana framsteg kan den amerikanska teknologin likväl besegras t.o.m. på sitt eget område. Av de två stora europeiska ”exporterna” kan det mycket väl visa sig att exporten av modern ”ideologi” har varit mer fruktbar än exporten av teknologin, och historiskt sett, mycket mer givande för den importerande” nationen.

Man skulle vilja tro att amerikanerna som nation fortfarande kan gottgöra sin eftersläpning på idéernas område, men de har ingen tid att förlora. Under de senaste åren har de ryska sputnikarna och lunikarna djupt skakat USA:s sociala och politiska självbelåtenhet. Men chockens effekt har hittills så långt en utomstående kan bedöma, varit begränsad. Amerikansk energi har intensivt koncentrerats på en tävlan med ryssarna på vetenskapens och industrins nya områden, på astrofysik, på konstruktionen av rymdfarkoster osv. Detta är bra såvida det inte bara bidrar till den militära makten, utan också till framsteg i vår kunskap och till människans kontroll över naturen. Men likväl har den amerikanska reaktionen på de sovjetiska framgångarna förblivit ensidigt teknologiska. På det sociopolitiska området sitter den amerikanska kon-

servatismen i orubbat bo. Likväl är det just i fråga om idéer, marxistiska idéer, som amerikanerna har mest att lära sig, om de inte skall hamna i ett bistert historiskt nödläge.

Och på idéernas område är Trotskij – det är min övertygelse – fortfarande en storartad lärare.